

ИСТОРИЯ

УДК: 796.796.2:398.5

DOI:10.35254/bhu/16948130_2021_55_134

Cemil ŞİMŞEK

Kırgızistan-Türkiye

Manas Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

1750D01001@manas.edu.kg

ALTAY CUMHURİYETİ'NDE GELENEKSEL SPORLAR VE OYUNLAR

Ön Söz

Türk Dünyası'nın önemli bir parçası olan Altay Cumhuriyeti, Türklerin tarih sahnesine çıktığı topraklar olarak kabul edilen Altaylar bölgesinde bulunmaktadır. Altay Türkleri için geleneksel spor ve oyunlar gündelik hayat içerisinde önemli bir yer tutmaktadır ve Altay Türkleri bu kültürel mirasın yaşatılmasına gayret etmektedir. Geleneksel spor ve oyunlar, tarihi bağların, geleneksel kültürün anlaşılması ve devam ettirilmesi önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda Altay Cumhuriyeti'nin geleneksel ve modern yaşamında önemli yeri olan geleneksel spor ve oyunların incelenmesi de Türk dünyasının birçok değerinin daha iyi anlaşılması ve tanınmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca doğudan batıya uzanan Türk kültür kök ve bağları daha açık şekilde ortaya çıkacaktır.

Anahtar kelimeler: *Altay, Altay Cumhuriyeti, Altay Türkleri, Geleneksel Spor ve Oyunlar, El-Oyun, Sibiry, Türkler, Altay Türkleri, Gorniy Altay, Türk Tarihi*

ТРАДИЦИОННЫЙ СПОРТ И ИГРЫ В АЛТАЙСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Автономная Республика Алтай является важной частью тюркского мира и расположена в Алтайском крае, который в кругах исторической науки признан страной, где тюрки вышли на историческую сцену. Традиционные виды спорта и игры занимают важное место в повседневной жизни алтайских тюрков. Традиционные виды спорта и игры помогают сохранять и понимать исторические связи, а также традиционную культуру. В этом контексте изучение традиционных видов спорта и игр, которые занимают очень важное место в традиционной и современной жизни Республики Алтай, будет способствовать лучшему пониманию и признанию многих ценностей тюркского мира. Кроме того, более отчетливо проявятся тюркские культурные корни и связи, простирающиеся с востока на запад.

Ключевые слова: *Алтай, Республика Алтай, турки Алтая, традиционные игры и спорт, Эль-Ойын, Сибирь, тюрки, Горный Алтай, история тюрков, Тюркский мир.*

TRADITIONAL SPORTS AND GAMES IN ALTAY REPUBLIC

Abstract

The Altai Republic is an important part of the Turkic World and is located in the Altai region of the Siberian geography. Traditional sports and games have an important place in daily life for the Altai Turks who live in the Altai Republic, and the Altai Turks strive as much as they can to preserve and sustain this cultural heritage. In this context, the study of traditional sports and games, which occupy an important place in the traditional and modern life of the Altai Republic, will contribute to a better understanding and recognition of many values of the Turkic world.

Key words: *Altai, Altai Republic, Altai Turks, traditional games and sports, El-Oyyn, Siberia, Turks, Gorno-Altai, history of Turks, Turkic world.*

Giriş: Sibirya, batıda Ural dağları, doğuda Pasifik Okyanusu, kuzeyde Kuzey Buz Denizi, güneyde Kazak bozkırları, Moğolistan ve Çin sınırı arasındaki yaklaşık 12 milyon kilometrelik geniş bir coğrafyadır [1, s. 243–244]. Altay Cumhuriyeti ise Sibirya topraklarının en güneyinde ve Asya kıtasının ortasında yer alan özerk yapıda bir Türk cumhuriyetidir ve başkenti Gorno-Altaysk'tır. Batıda Kazakistan, kuzeyde Rusya, doğuda özerk Tuva ve Hakas Cumhuriyetleri, güneyde Moğolistan, Çin ve Kazakistan ile komşudur. İklim özellikleri bakımından ılıman karasal bir iklime sahiptir. Kışları soğuk ve yazları sıcak geçer. Bölge son derece dağlıktır ve ormanlar arazinin%25'ini kaplamaktadır [http://www.altai-republic.ru/about-the-region/climate].

Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu Ocak 2018 tarihi itibarıyla 218.063'tür [http://www.gks.ru/free_doc/doc_2018/bul_dr/mun_obr2018.rar]. Altay Cumhuriyeti'nde Altaylılar haricinde başka halklar da hayatlarını devam ettirmektedir. Bu cumhuriyetin sınırları içinde yaşayanların% 60'ı Rus,% 31'i Altay Türkü,% 6'sı Kazak Türkü,% 0,9'u Ukraynalı ve% 0,4'ü Almanlardan oluşmaktadır [http://www.turansam.org/makale.php?id=25]. Altay Türklerinin Teleüt boyunun ağzı 1922 öncesinde Altay Cumhuriyeti'nde yazı ve edebiyat dili olarak kabul edilmiştir. Ancak 1922 yılında bu durum değişmiş, Altay Kiji boyu ağzı esas alınmış ve bu dile uygun Kiril harfleri oluşturmuştur. 1928–1938 yılları arasında Latin harflerine geçilmiş olsa da, 1938 yılında tekrar Kiril alfabesine dönülmüş ve dilin grameri oluşturulmuştur.[2, s. 258] Bölgede özellikle Rus nüfus arasında Hristiyanlık yaygın olmakla birlikte Altaylılar eski Kök Tengri inancı ve Şamanizm'in karışımından oluşan inançlarını günümüze kadar taşıyabilmişlerdir. Ancak bunu yaparken 1930 sonrasındaki Sovyetlerin ideolojik politikaları ve bu politikaların bir sonucu olan şamanların yokluğu Altaylıları zora sokmuştur [3, s. 305–306].

Altay Cumhuriyeti'nde çiftçilik gelişmiş olmakla birlikte daha çok buğday ve arpa ekilmektedir. Ayrıca verimli topraklarda pek çok sebze de yetiştirilmektedir. Hayvancılık bu cumhuriyetin ekonomisinin önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Özellikle güney bozkırlarında koyun ve inek yetiştiriciliği yaygındır. Ormancılık ta yine en önemli geçim kaynaklarından birisidir. Gıda, demir dışı metalürji, kimya, altın madenciliği, ayakkabıcılık, sütçülük gibi bazı sanayi dalları da ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bölgedeki tek üniversite olan Dağlık Altay Devlet Üniversitesi'nde Tıp Fakültesi, Edebiyat Fakültesi ve Ziraat Fakültesi bulunmaktadır [4, s. 45].

Altay Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi: Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak ortaya koydukları bilgilerde Türklerin anayurdunun Altay Dağları olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda Altay Cumhuriyeti coğrafyasının Türklerin ilk yurtlarından biri olması yönüyle önemli bir bölge olduğunu söylemek mümkündür [5, s. 537]. Birçok arkeolojik buluntuyla desteklenen bu husus ışığındaki çalışmalarla, bölgenin eski Türk dönemi ile daha önceki Hun ve İskit-Sarmat dönemleriyle yakın bir ilişki içinde olduğu da tespit edilmiştir. Eski Türk dönemine ait birçok dikili taş, balbal, yazıt ve kaya resmi gibi tarihi kalıntılar burada bulunmaktadır. Bu tarihi kalıntılar hem buradaki halk için hem de dünyadaki Türkler için kutsal sayılan ortak bir kültür mirası değerindeki kalıntılardır [http://www.turansam.org/

makale.php?id=25]. Altay Cumhuriyeti'nin kısaca tarihine bakılırsa bu coğrafya MÖ III ve MS I. yüzyıl arasındaki dönemde Hunların hâkimiyetine girmiş, II–IV. yüzyıllar arasına ise Siyepiler tarafından yönetilmiştir. Daha sonra yani IV. yüzyılın sonu-VI. yüzyılın ortalarında bu bölgeyi Juan-juanlar kendi hâkimiyeti altına almış ve burada yaşayan topluluklar demirden yapıma araç-gereçlerden oluşan vergiye bağlanmıştır. 552 yılında Juan-juanlar, Göktürkler tarafından yıkılmış ve sonrasında bölge, Orta Asya'da ortaya çıkan ve askeri-idari bir birlikten oluşan Göktürk Kağanlığı'nın yönetimi altına girmiştir. Uygurların 745 yılında Göktürk Kağanlığı'na son vermesiyle bu toprakların yönetimi el değiştirmiş ve bölgede Uygur hâkimiyeti başlamıştır.

Kırgızlar 840 yılında Uygur devletini yıkarak kendi kağanlıklarını kurmuşlardır. Böylece Altay bölgesi Yenisey Kırgızlarının yönetimi altına girmiştir. Kırgızlar bölgeyi vergiye bağlamış, bölge halkından sincap ve samur derisi, bunun yanında demirden yapıma araç-gereçleri vergi olarak almışlardır. 920 yılına kadar süren bu Kırgız hâkimiyeti, bu tarihten sonra K'i-tanların eline geçmiştir [http://www.altai-republic.ru/about-the-region/history]. XII. yüzyılın sonundan itibaren Altay'da Cengiz Han ve haleflerinin hâkimiyet dönemi başlamış, XV. yüzyılda Altay, Cungarya etkisine girmiş ve Cungarya'ya vergi öder duruma gelmiştir [6, 244]. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kalmuk Devleti'nin Çinliler tarafından yıkılmasıyla Altay'da Çin egemenliği başlamıştır [7, s. 29]. Ancak Ruslar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burada tam hâkimiyet sağlayarak coğrafyaya yerleşmiştir. 1919 yılında da Altay'da Sovyet iktidarı tamamen hâkim olmuş ve bu bölge Oytrot Otonom Bölgesi olarak Sovyetler Birliğine dâhil edilmiştir. 1948 yılında ise bölgenin adı Dağlık Altay Otonom Bölgesi olarak değiştirilmiştir [6, s. 247]. 3 Temmuz 1991 tarihinde bölge Dağlık Altay Cumhuriyeti olarak özerk cumhuriyete dönüştürülmüş ve Mayıs 1992 tarihinde Altay Cumhuriyeti ismini almıştır. Günümüzde de özerk bir Türk cumhuriyeti olarak bu isimle varlığını devam ettirmektedir [http://www.altai-republic.ru/about-the-region/history].

Altay Cumhuriyeti'nde Geleneksel Sporlar ve Oyunlar: Geleneksel sporlar toplumu oluşturan bireylerin kolektif duygularını besleyen, ortak hafızanın ürünleri olarak fonksiyon göstermektedir. Aynı geleneksel oyun ve sporlardan beslenen bireyler, bunların temelinde aidiyet geliştirebilmektedirler. Bu bağlamda geleneksel sporlar da toplumların değişime karşı direnç sembolleri olarak şekillenmektedir [8, s. 118]. Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan yerli halk ta geleneksel spor ve oyunlara günlük yaşamlarında özel bir önem affetmekte ve özel gün ve kutlamalarında geleneksel oyun ve spor müsabakaları düzenlemektedirler. Böylece kültürel anlamda milli benliklerini canlı tutmaktadırlar. Onların kendi ifadesiyle Altaylılar geleneksel spor ve oyunlarının olmadığı bir hayat düşünemezler. Çünkü bu onlar için hem kültür ve tarihlerini yaşatma ve yeni nesillere aktarma hem de bir eğlence vesilesidir [https://www.zvezdaaltaya.ru/2016/06/08/narodnye-igr-altaycev].

Altay Cumhuriyeti'nde derin tarihi bağların da etkisiyle geleneksel sporlara ve oyunlara büyük önem verilmektedir. Bunun en büyük göstergesi olarak Altay Cumhuriyeti'nde iki yılda bir tekrarlanan ve geleneksel hale gelen El-Oyın adıyla

anılan ulusal bayramlarını göstermek mümkündür. Altayca El-Oyın olarak adlandırılan bu bayramı ulusal oyunlar olarak tercüme edilebilir [<https://docplayer.ru/69332415-El-Oyyn-vsenedrodnye-igrj.html>]. El-Oyın ilk olarak 1988 yılında bu cumhuriyetin Onguday bölgesinde gerçekleştirilmiştir. İki yıl sonra ulusal bayram olarak kabul edilmiş ve 2006 yılına kadarki süreçte farklı bölgelerde 10 defa yapılmıştır. 2006 yılı itibarıyla ise her iki yılda bir ve yine Onguday bölgesindeki Kabaylu-Mejelik (Кабайлу-Межелик) isimli yaylada yapılacak şekilde geleneksel hale getirilmiştir [<https://cyberleninka.ru/article/n/respubliki-sayano-altaya-v-kontse-xx-nachale-xxi-vv-novye-prazdniki-kak-sposob-simvolnogo-vosproizvodstva-etnichnosti/viewer/>].

Hayvancılığın günlük yaşamda etkili olması, geleneksel oyunlara da yansımıştır [<https://www.zvezdaaltaya.ru/2016/06/08/narodnye-igrj-altaycev/>]. Bu bağlamda birçok farklı türde spor ve oyunlarda yarışmaların düzenlendiği El-Oyın bayramında en çok ilgi çeken yarışmaların at yarışları ve ehli olmayan atı ehlileştirme yarışmalarının olduğunu söylemek mümkündür. El-Oyın bayramı Altay Cumhuriyeti'nin geleneksel sporlara ve oyunlarına, aynı zamanda derin tarihi kültürlerine bağlılıklarını göstermesi açısından önemli bir organizasyondur. Hem bu bayramda hem de diğer milli günlerde gerçekleştirilen spor ve oyun aktivitelerinde milli kostümler ön planda tutulmaktadır. Ancak diğer günlerdeki organizasyonlarda sportif kostümler kullanılmaktadır. Geleneksel olarak düzenlenen El-Oyın bayramları vesilesiyle Altay Cumhuriyeti'ndeki yerli halk milli anlamda yeniden doğuşu yaşadığını, öte yandan Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan halkların hoşgörü içerisinde yaşamalarına önemli bir katkı sağladığını ve böylece özel bir misyonu yerine getirdiğini söylemek mümkündür [<https://cyberleninka.ru/article/v/respubliki-sayano-altaya-v-kontse-xx-nachale-xxi-vv-novye-prazdniki-kak-sposob-simvolnogo-vosproizvodstva-etnichnosti>]. Altay Cumhuriyeti'nde birçok geleneksel oyun ve spor olmakla beraber hem El-Oyın isimli bu bayramda hem de diğer özel günlerde yapılan sporlar ve oyunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

Altay Küreş (Altay Güreşi): Tarihi bilgilere bakıldığında barış zamanlarında askerlerin gevşememesi ve askeri anlamda hazır olmaları için güreşe özel bir önem verildiği görülmektedir. Nitekim Zahirüddin Muhammed Bâbü de Babür-name adlı eserinde askerleriyle güreş yapmaya özel önem verdiğini dile getirmektedir [9, s. 258] Kür-eş-mek kendisine den başka biriyle mücadele etmek, yarışmak anlamındadır. Türk yurtlarında yüzyıllardır hem yerde hem de at üzerinde güreş yapılmaktadır [10, s. 98-99].

Altaylılarda olduğu gibi diğer bütün Türk halklarının kadim kültür tarihine bakıldığında güreşin önemi göze çarpmaktadır. Güreş diğer Türk halklarında olduğu gibi Altaylılarda da derin tarihi bağları olan önemli bir spordur. Altaylıların milli ve geleneksel bir sporu olan güreş Altay dilinde küreş olarak adlandırılmaktadır. Altaylılara has olan Altay küreş günümüzde profesyonel anlamda gerçekleştirilmektedir. Profesyonel anlamda yapılan güreşler, güreş federasyonun belirlediği kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Altay güreşi 5 dakikadan oluşmaktadır. Bu süre içerisinde kazanan tarafın belirlenememesi durumunda ek süre verilir. Profesyonel Altay küreş müsabakaları 10x10 metrelik minderler üzerinde gerçekleşir. Açık havada yapılan

güreşler ise düz çayırılık alanlarda yapılır. En özel kategoriler 52, 58, 66, 74, 82 ve üzerindeki kilolarda gerçekleştirilir. Tartıya çıkma seremonisi ise sabah saat 7-8 arasında yapılmaktadır.

Müsabakalara katılan sporcular yaklaşık dize kadar uzanan ve deriden yapılmış yumuşak güreş çizmesi giyerler. Yine sporcuların giydikleri şort ve beldeki kuşak tek renklidir. Kuşak 180-220 santimetre arası uzunlukta, 50-70 santimetre genişliğindedir. Şort ve kuşak için renk olarak sadece mavi veya kırmızı kullanılır. Vücudun üst kısmına ise herhangi bir şey giyilmez. Özel günlerde gerçekleştirilen yarışmalarda sporcular mindere çıkarken milli giysileri üzerlerinde olur. Karşılıklı selamlaşmadan sonra bunlar çıkarılır [<https://russia.travel/objects/300645/>]. Bu spor oyununun amacı rakibinin vücudunun herhangi bir yerini yere tam olarak değdirmek veya biri bir diğerini belde bağlı olan kuşağın yukarısına kadar kaldırmaktan ibarettir. Bunu başarabilen sporcu kazanan taraf olur [<https://docplayer.ru/69332415-El-oyyn-vsenedrodnye-igrj.html>]. Gelenek olarak bu sporu yapacak olanlar çok küçük yaşlarda bu sporla ilgilenmeye başlarlar [11, s. 231].

At Çabış (At Yarışı): Türk halklarında ulusal anlamda yapılan oyunların bütününde atın bulunduğunu söylemek mümkündür [11, s. 231]. Zira at, Türk halklarının günlük yaşamlarında çok önemli bir yer tutar. Bu durum halkların sporlarına da yansımıştır. Altay Türklerinin at çabış adını verdikleri at yarışı, El-Oyın bayramında ve diğer özel günlerde Altaylıların özel önem verdiği sporlardan biridir. El-Oyın bayramında Altay Cumhuriyeti'nin idari yönetim birimi olan rayonların her biri takım halinde yarışmaya katılırlar. Yarışmaya katılmadan bir gün önce her atın yaşı, rengi, ismi, bununla birlikte binicinin adı soyadı, hakem heyetine yazılı olarak deklare edilmek zorundadır. Yarışmaya geçilmeden önce bütün atlılar bir yürüyüş seremonisi düzenlerler ve sonrasında yarışmaya geçilir. At çabış birkaç kategoride gerçekleştirilir. En özel kategoriler 1600 metre, 3200 metre ve 4800 metre vb. şeklindedir [http://www.ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojynj].

Ok Ja Adış (Okçuluk): Okçuluk, hedefe olan uzaklık ve keskin nişancılığın önem arz ettiği bir spor türüdür [11, s. 231]. Türk halkları arasında çok derin tarihi izleri olan okçuluk, bir spor olarak Altaylılar arasında popüler bir faaliyettir. Hem El-Oyın bayramında hem de diğer özel günlerde mutlaka okçuluk müsabakaları düzenlenmektedir. Bu müsabakalara erkekler ve bayanlar ayrı ayrı katılmaktadırlar. Katılımcılar çeşitli uzaklıklardaki hedeflere atış yaparlar. Puan toplamak için kullanılan hedef tahtasındaki puan sıralaması en dış halkadan içe doğru 2, 4, 6, 8, 10, 8, 6, 4, 2 şeklinde sıralanmaktadır. Atılan ok hangi halka içinde kalırsa yarışmacıya o kadar puan kazandırır. Toplanan puanlar neticesinde birinci olan yarışmacı belirlenir. Hem bireysel hem de takım halinde gerçekleştirilebilen okçuluk müsabakalarında genel olarak yarışmalar şu şekilde gerçekleştirilir:

Müsabakaya katılan okçular arasında yaş sınırı yoktur. Bayanlar ve erkekler ayrı ayrı yarışırlar. Milli günlerde genellikle yarışmacılar geleneksel kıyafetleriyle yarışmalara katılırlar, ancak sportif kıyafetler giyerek te yarışma gerçekleştirilebilir. Erkekler 40 metreye 10 atış yaparlar. Bayanlar ise 30 metreye 10 atış yaparlar.

Atışlardan önce üç kerelik deneme atışları yapılabilir. Yine bununla birlikte 30 metre ve 20 metreye atışlar yapılarak da yarışmalar gerçekleştirilir [http://ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn]. Bu sporla uğraşanların Altay Cumhuriyeti'nde bir de federasyonları bulunmaktadır [<https://russia.travel/objects/300668/>].

Ködürge Taş (Taş Kaldırma): Güçle yapılan sporlar yarışmalarından biri ködürge taş adıyla bilinen taş kaldırma yarışmasıdır. Kadim dönemlerden beri Dağlık Altay'da yaşayan yerli sakinler yol kenarlarında bulunan taşlarla güç denemeleri yapmaktadırlar [12, s. 281]. Bu bağlamda bu sporun tarihi çok eski dönemlere, Altaylarda göçebe yaşamın ilk dönemlerine kadar dayandığını söylemek mümkündür. O dönemlerde bu spor günümüzdeki kurallarından biraz farklı şekilde yapıldığı bilinmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse o dönemde yapılan yarışmalarda taş kaldıran kişi, taşı kendi atının üzerinden aşarak ne kadar uzağa atarsa o kişi güçlü olarak kabul edilmiştir.

Günümüzde kodürge taş yine taş kaldırma mantığıyla yapılmaktadır. Ancak taşı kaldıran kişi onu atın üzerinden atmaz, bir kütüğün üzerine bırakır. Üzerine taşın konulduğu kütüğün yüksekliği en az 100 santimetre, çapı ise en az 70 santimetreden oluşmak zorundadır. Taşların etrafı düz ve yarışmacıyı rahatsız etmeyecek şekilde olmalıdır. Her yarışmacı bu denemeyi en fazla 3 kere yapabilir ve 5 dakika zamanı vardır. Kaldırılacak taşların ağırlığı 5 farklı kategoride sıralanmaktadır. Bunlar: 80–90 kilogram arası, 110–120 kilogram arası, 130–140 kilogram arası, 150–160 kilogram arası ve 170–180 kilogram arası şeklindedir [<https://russia.travel/objects/300647>].

Tebek (Tepme): Tebek oyununda kullanılan top, badminton oyunundaki topa benzermekte fakat geleneksel özellikleri bulunmaktadır. Divanü Lûgat-it Türk'te tepük olarak geçen bu oyunla ilgili olarak eserde bu oyunla ilgili olarak "Tepük: Kurşun eritilerek iğ ağırsağı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar" şeklinde bir ibare bulunmaktadır [386]. Bu topun yapımı için keçi veya kuzu derisi ile sarılı kurşun ağırlık kullanılmaktadır. Topun çapı ise 5 santimetre kadardır. Tebek topunun yapıldığı derinin yünleri ne kadar uzunsa bu o topun o kadar iyi olduğu anlamına gelmektedir. Yarışmacı, kategorisine göre sağ, sol veya her iki ayağını da kullanmaktadır. Tebek topu ayağın iç kısmıyla topun tepilmesi ve en fazla tepme sayısına ulaşılması mantığıyla oynanmaktadır ve isteyen herkes bu oyuna katılabilir. En fazla sektirmeyi yapan oyunu kazanır [11, s. 233]. Bu güne kadar ulaşılmış en fazla tepme sayısı ise 800 dür [<https://docplayer.ru/69332415-El-ojyn-vsena-rodnye-igry.html>]. Tebek 3 şekilde oynanmaktadır:

1 — Yarışmacı sağ ya da sol ayağını kullanarak başlar ve ayak değiştirmez. Her tepmeden sonra ayağını yere koymak zorundadır. Amaç tek seferde yani topu düşürmeden en fazla tepme sayısına ulaşmaya çalışmaktır.

2 — Yarışmacı bu kategoride tepme için kullandığı ayağını yere koymadan, tek seferde en fazla tepme sayısına ulaşmaya çalışır

3 — Bu kategoride ise yarışmacı iki ayağını da sırayla kullanmak zorundadır. Sırasıyla sağ ve sol ayağıyla tebek topunu tepmektedir. Yine bu oyunda da topu yere düşürmeden en fazla tepme sayısına ulaşmak amaçlanmaktadır [[\[www.ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn\]\(http://www.ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn\)\].](http://</p></div><div data-bbox=)

Toncaan Dügürüş (Sirtta Eş Taşıma): Alay Türkçesinde Toncaan dügürüş adı verilen bu yarışmada taşıyıcılık ve güçlülük ön plandadır. Yarışmaya katılım iki kişilik eşler halinde yapılmaktadır. Eşlerden biri bir diğersinin sırtına biner. Yarışma başlama çizgisinden koşmaya başlayan eş, sırtındaki diğer eşle bir tepenin en yüksek yerine kadar koşar. Buradan da başlama çizgisine döner [11, s. 232]. Gidiş-dönüş toplamda 100 metredir. Başlama çizgisinde eşler yer değiştirir ve koşu tekrarlanır. Yarışı en kısa sürede bitiren eşler yarışmanın birincisi olurlar [http://ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn]. Burada koşan eş atı ve onun sırtına binen eş ise at binicisinin temsil edilmektedir.

Tokpok Çaçarı (Tokmak Fırlatma): Altay Türklerinin çoğu kutlamalarında görülebilecek bir yarışma olan tokpok çaçarı çekiç fırlatma sporuna benzer bir spordur. Erkeklerin fırlattığı tokmak 10 kilogramdır, kadınların ki ise 5 kilogramdır [https://04.fsin.gov.ru/news/detail.php?ELEMENT_ID=453229]. Kadınlar ve erkekler olarak iki kategoride gerçekleştirilir. Yarışmacı kendi etrafında dönerek hızını alır ve elindeki tokmağı fırlatır. Hız alma ve fırlatma iki metrelik çember içerisinde yapılması gerekmektedir. Tokmağın sapı melez ağacından tokmağı ise demirden yapılmaktadır ve uzunluğu ise en fazla bir metredir. Tokmağı en uzak mesafeye fırlatan sporcu yarışmanın galibi olur [http://ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn].

Emdik Urediş (Ehli Olmayan At Binme): Altay Türklerinde at, sadece ev işlerine yardımcı, taşıyıcı bir hayvan değil aynı zamanda insanın güvenli bir dostu olarak ta görülmektedir. Bu nedenle at hayatın önemli bir parçasıdır. Bununla birlikte geleneksel sporların ve oyunların vazgeçilmez bir ögesidir. Emik urediş atın ana rol oynadığı bir yarışmadır [11, s. 232]. Altayların rodeosu olarak da adlandırılan emdik üredişte amaç, ehli olmayan atı yakalamak, üzerine semer vurmaktır ve ata bir süre binerek onu eyere alıştırmaktır. Bu yarışma hem El-Oyın bayramında hem de diğer özel günlerde en çok ilgi çeken yarışmaların başında gelmektedir. Birinciliğin otomobile ödüllendirildiği yarışmalar bile düzenlenmektedir.

Bu yarışmada her yarışmacı yanındaki iki yardımcı arkadaşıyla birlikte (toplamda 3 kişi) ehli olmayan atı yakalamak, üzerine semer vurmaktır ve ata binerek sürmek zorundadır [<http://gotoaltay.ru/altay/kulturnye-i-istoricheskie-dostoprimechatelnosti/kulturnye/prazdnovanie-Jel-Ojyn-na-altae>]. Bütün bunları 5 dakika içerisinde yapmalıdır. Yarışmacı ata semer vurduktan sonra en az 1 dakika boyunca at üzerinde kalmak mecburiyetindedir. Bu süreyi dolduramayan yarışmacı oyundan elenir. Hatalı veya kural dışı hareket edenlere ise süre cezası verilmektedir. Atın yakalanması, üzerine semer vurulması ve bir dakika boyunca ata binilmesi sürecini en kısa sürede gerçekleştiren yarışmacı birinci olarak ilan edilir [<https://www.vokrugsveta.ru/article/215030/>].

Möşkö Çıgarı (Sedir Ağacına Tırmanma): Geleneksel olarak yapılan kutlama ve bayramlarda hem gençlerin hem de çocukların severek katıldığı yarışmalardan biri de möşkö çıgarı adlı yarışmadır. Bu yarışma bazen ağaşa çıgar yani ağaca çıkma olarak ta adlandırılmaktadır [11, s. 233]. Ancak yarışma sadece sedir ağacına tırmanma şeklinde değildir. Yarışmacılar ağaca tırmanmadan önce 20 metrelik parkuru

koşarak tamamlarlar, daha sonra ise 10 metrelik sedir ağacına tırmanmaya başlarlar. Ağacın en uç noktasında bulunan kırmızı bayrağı alarak yarışmacı kendi başı üzerinde bunu sallar ve böylece yarışmayı tamamlamış olur. Buradaki amaç koşu parkuruyla birlikte ağaca tırmanmayı ve bayrağı sallamayı en kısa sürede gerçekleştirmektir. En kısa sürede bunu başaran yarışmacı birinci olarak ilan edilir. Sıralamada eşitliğin bozulmadığı durumlarda hakem iki eşit tarafı tekrardan yarıştırmakla sıralamayı kesinleştirir [http://ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn].

Kök Börü (Gök Kurt): Altaylıların dil manzarasında mavi renk olarak kök kelimesi korkusuzluğu, gençliği, gücü temsil eder ve tam anlamıyla gençliğinde güçlü ve korkusuz olan mavi bir kurt imgesiyle ilişkilendirilir [<https://www.vtourisme.com/altaj/kultura/1633-kok-boru>]. Gök kurt anlamına gelen kök börü sporunun kökleri aslında Dağlık Altay'da oldukça eski tarihlere dayanmaktadır [<https://www.vtourisme.com/altaj/kultura/1633-kok-boru>]. Bu sporun Altay Cumhuriyeti'ndeki ilk meraklıları Semyon Tuzaçinov, Danil Mamiyev, Adıbaş Mamiyev, Anatoly Unukov olarak kabul edilmektedir [14, s. 202]. Kök börü Türkistan kökenli bir yarışma olup, binlerce yıldan beri, atlı savaşçıların barış dönemlerinde kendilerini zinde tutmak için oynadıkları atlı oyunlardan biridir. Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Tacikistan ve Afganistan'da da oynanmakta ve seyredildiği zaman tam bir savaş oyunu havası vermektedir [10, s. 34–35]. Altaylarda kök börü sadece bir oyun değil, aynı zamanda oyunu oynayanların boy, soy ve ikamet ettiği yer adına bir gurur kaynağıdır. El-Oyın bayramında her takım kendi yaşadığı bölge adına yarışmaya katılır. Bunun haricindeki yarışmalarda ise takımlar genellikle köy, kasaba, ilçe gibi yerleşim yerleri adına kurulu takımlardan oluşur. Altay Cumhuriyeti'nde, Kırgızistan'da oynanan kök börü oyununun kuralları birebir alınmış ve bu şekliyle bir atlı spor oyunu olarak kabul edilmiştir.

Özellikle son on yılda Altay Cumhuriyeti'nde çok popüler hale gelen ve atlı bir spor oyunu olan kök börü, Orta Asya'da da geniş bir coğrafyada bilinmekte ve oynanmaktadır. Kök börü 20 dakikalık üç devreden oluşur. Her ilin kendi takımı vardır ve her takımda toplamda 12 oyuncu bulunmaktadır. Oyuna ise her takımdan 4'er kişi katılır ve sahada iki takımın oyuncuları toplamda 8 kişidir. Saha ortalama 200x100 metredir ve engebesiz bir arazidir. Sahanın iki ucunda büyükçe bir kazana benzeyen yuvarlak kaleler bulunur [12, s. 57]. Bu kaleler Altaycada toy kazan olarak adlandırılmaktadır. Kalenin yerden yüksekliği 1,5 metredir. Ağız kısmının çapı 3,5 metre, zeminle birleştiği yerin çapı ise 4,5 metredir. Oyun mantık olarak futbola benzemektedir. Top yerine en az 3 yaşında, başı olmayan ve 30 ile 40 kilogram arasındaki keçinin bedeni kullanılmaktadır. Ayrıca keçinin ayakları dizlerinden kesiktir. Ağır olması için keçinin iç organlarına ise dokunulmaz. Keçi rakibin kazanına atılarak sayı kazanılır. Yarışmacılar genellikle 20 ile 40 yaş arasındaki yarışmacılardan oluşmaktadır. Sürenin bitiminde en fazla sayı olan taraf galip gelir. Oyun eleme usulü ve finallere kadar devam eder. Nihayetinde tek bir takım şampiyon olarak ilan edilir [14, s. 201].

Kamçı: Kamçı kelimesi hem Altay Türkçesinde hem de diğer Türk halklarında da bu şekliyle telaffuz edilir. Bu

yönüyle değerlendirildiğinde ortak tarih, dil ve kültürün göstergelerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Adından da anlaşılacağı gibi bu yarışma kamçı ile yapılmaktadır. Yarışmadaki amaç yerde 10–12 santimetre aralıkla dik ve tek sıra halinde dizilmiş olan toplamda 10 tane olan küçük ağaç silindirlerin eldeki kamçıyla vurularak en kısa sürede düşürülmesidir [12, s. 407]. Silindirler düzensiz sıralamayla da düşürülebilir. Yarışmacının silindirlerden uzaklığı kamçı boyu kadar olması gerekmektedir. Kamçının uzunluğu ise 2,5 metreden az olmamalı ve herkes kendi kamçısıyla oyuna katılmalıdır. Yarışma en az sürede en çok silindiri devirme mantığına dayalıdır. Hakem heyetinin gözlemleri sonucunda birinci olan yarışmacı ilan edilir [http://ded-altai.ru/history/prazdnik_narodnykh_igr_el-ojyn].

Altay Şatra (Altay Daması): Şatra, Altaylıların çok eski dönemlerden beri gündelik hayatlarında olan geleneksel oyun çeşitlerinden biridir [11, s. 232]. Eski dönemlerden günümüze ulaşmış ve Altay Türklerinin Altın Bize ve Kozın Erkeş adındaki kahramanlık destanlarında şatra oyunundan bahsedildiği görülmektedir [12, s. 283]. Günümüzdeki versiyonu Altay Şatra olarak adlandırılan oyun, 1970–1980 yılları arasında son halini almıştır ve günümüzde de popülerliğini korumakta olan bir oyundur. Altaylarda çok eski dönemlerden beri oynanan dama oyunlarının günümüzdeki bu sürümünün kuralları Gorno-Altay Tarih, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü'nden uzmanların katılımı ile geliştirilmiş ve Zvezda Altaya yani Altay'ın Yıldızı adlı ulusal gazetede ve bazı bölgesel gazetelerde yayınlanarak Altay halkının ilgisine sunulmuştur [<http://ria-sibir.ru/viewnews/10979.html?cdate=2005-11-25>]. Altay şatra oyununun kendine has bir oyun tahtası bulunmaktadır. Üzerinde toplamda 62 adet kareler mevcuttur. Oyun hem dama kurallarını hem de satranç kurallarını içermektedir. Hamle yapan taşların önünü kesme, gerektiğinde taşları yeme ve nihayetinde rakibi hareketsiz bırakma veya taşlarını bitirmeye yönelik bir oyundur [<https://skyruk.livejournal.com/339712.html>]. Günümüzde Altay Cumhuriyeti'nde yapılan bütün müsabakalar V. L. Tauşkanov tarafından geliştirilen 1983 RSFSR kodlu şatra kurallarına göre düzenlenmektedir [41, s. 128].

Sonuç: Aynı geleneksel oyun ve sporlardan beslenen bireyler, bunların temelinde aidiyet geliştirebildikleri için bunlar toplumların değişime karşı birer direnç sembolü olarak şekillenmektedirler. Bu bağlamda geleneksel spor ve oyunların toplumsal bütünleşmeye, milli kültürün korunmasına ve günümüz nesillerine aktarılmasına, bununla birlikte milli benliğin canlı tutulmasına neden olduğu ve bunlara ek olarak ayrıca rekabet ortamı oluşturmakla fiziksel ve zihinsel gelişim için ortam oluşmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Altay Cumhuriyeti'nde her iki yılda bir geleneksel olarak gerçekleştirilen El-Oyın bayramının da bu bağlamda önemli bir görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Hem El-Oyın bayramı hem de diğer özel günlerde gerçekleştirilen yarışmalarda sergilenen geleneksel spor ve oyunlar, halkın kaynaşması, milli kültüre dayalı etkileşimler yaşaması ve milli benliğin önemli bir unsuru olan geleneksel yaşam çizgilerinin tarihi süreç içerisinde kaybolmaması açısından önemlidir. Bu nedenle bu benzeri organizasyonların desteklenmesi ve halkın daha çok ilgi göstermesi adına girişimlerin yapılması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

1 — Cemil Şimşek, “Sibirya'nın Rusya Tarafından Ele Geçirilmesi”, *BGU Vestnik*, № 3–4(37–38), Bişkek 2016, s. 243–244.

2 — İbrahim Dilek, “Altay Türkleri Edebiyatı Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Ankara 2002, 20. cilt, s. 258.

3 — L. P. Potapov, *Altayskiy Şamanizm*, *Akademia Nauk SSSR*, Leningrad 1991, s. 305–306.

4 — Elvin Yıldırım-Kürşat Yıldırım, “Güney Sibirya Seyahati-II: Altay”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 366, Haziran 2017, s. 45

5 — Alpaslan Ceylan, Taner Aydın, “Elmalı Kaya Resimleri”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Bişkek 2021, s. 537

6 — Anar Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 20. cilt, s. 244.

7 — Giray Saynur Derman, “Sibirya Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Siberian Studies (SAD)*, Cilt 4, Sayı 9, Volume 4, Number 9, 2016, s. 29.

8 — Hayati Beşirli, “Kültürel Kimliğin Bir Unsuru Olarak Geleneksel Sporlar”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*, Bişkek 2015, s. 118.

9 — Gaybullah Babayarov, “Özbek Milli Sportu-Küreş: Özellikler, Tarihi ve Bugünü”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayını*, Bişkek 2015, s. 258.

10 — Ahmet Tüzün, *Türk Dünyası'nda Ortak Sporlar, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayını*, Ankara, 2010, s. 98–99.

11 — Nikolay Ekeev, “Traditsionnye Sportivnye İğri Altaytsev”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayını*, Bişkek 2015, s. 231.

12 — E. V. Ençinov, “Narodnye igri i tantsı”, *Altaytsı: Etničeskaya istoriya. Traditsionnaya kultura. Sovremennoe razvitiye*, N. V. Ekeev (ot. red.), *NII altaistiki im. S. S. Surazakova*, Gorno-Altaysk 2014, s. 281.

13 — Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed El Kaşgari, *Divanü Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 1985, s. 386.

14 — Tengis Stepanoviç Yabıştayev, “İgra Kök Börü Kak Sotsiyokulturniy Znak Samoidentifikatsii Altaytev”, *Vestnik Arheologii, Antropologii ve Etnografii*, № 2 (15), 2011, s. 202.

15 — Vasilij Petroviç Oynoşev, *Narodnye igri altaystsev*, *BNF RA «NII altaistiki im. S. S. Surazakova»*, Gorno-Altaysk 2015, s. 128.